

Młodość /podzielona

Młodość /podzielona

Materiał edukacyjny dla uczestników Wyprawy Pamięci
„Z Litzmannstadt Getto do KL Auschwitz–II Birkenau”

Autorzy:

Piotr Dzięwulski, Angelika Szelągowska-Mironiuk

Korekta:

Anna Pankiewicz

Recenzja:

Marek Skrzydlewski

Zdjęcia:

Archiwum Komisji Historycznej Chorągwi Łódzkiej ZHP (s. 5, 6, 7, 8, 9), Chidusz (s. 5, 7),
www.sierakowiak.org (s. 8), www.baedekerlodz.blogspot.com (s. 6, 10, 13, 16),
www.staremiejsca.pl (s. 11), www.piotrkowska-nr.pl (s. 11)

Materiał zrealizowany w ramach pilotażowego projektu
„Z Litzmannstadt Getto do KL Auschwitz–II Birkenau”
upamiętniający 75. rocznicę likwidacji Litzmannstadt Getto

Chorągiew Łódzka
Związek Harcerstwa Polskiego
ul. Stefanowskiego 19, 90-537 Łódź
tel. (+4842) 636 32 62
tel. kom: (+48) 501 899 336

Łódź 2019

DROGA UCZESTNICZKO! DROGI UCZESTNIKU!

Nikt z nas nie lubi myśleć o wojnie.

Być może podczas dziecięcych zabaw bawiliśmy się w żołnierzy, tocząc swoje „zbrojne” walki. Jednak w takich sytuacjach odgrywaliśmy jedynie swoje wyobrażenie o wojnie – bo o tej prawdziwej, będącej przyczyną śmierci i zniszczenia, rozmyślać nie chcemy. Na szczęście większość z nas historie o rozlewie krwi i miastach zamienionych w zgliszcza zna jedynie z kart podręczników lub z powtórzonych przez rodziców relacji przodków.

Opowieści o wojnie to świadectwo tego, jak wielkie zło może obudzić się w człowieku, do czego może być zdolna jednostka i grupa zaślepiona ideologią totalitarną, opartą na przekonaniu o własnej wyższości. Jednak propozycja, którą oddajemy w Wasze ręce, składa się nie tylko z koszmarnych opowieści świadków. Chcieliśmy przypomnieć o tym, że w najbardziej mrocznych, tragicznych dla Polski i Europy czasach, istnieli i walczyli ze złem także wielcy, odważni i mądrzy ludzie. Jednocześnie pragniemy przypomnieć o tych, którzy nie odznaczyli się żadnym bohaterstwem. Są niemymi ofiarami nazistowskiej maszyny wojennej, która pozbawiła życia setki tysięcy ludzkich istnień.

Władze okupacyjne, stawiając ideologiczny i fizyczny mur, oddzieliły rówieśników, młodych ludzi, którzy bawili się na tym samym podwórku czy siedzieli w jednej szkolnej ławce. Dziś, w 80. rocznicę wybuchu II wojny światowej, głosimy pojednanie i pokój. Inspirujmy się przedstawionymi w tej publikacji sylwetkami młodych ludzi, uczmy się od nich odwagi i wierności uniwersalnym, trwałym wartościom moralnym, którym możemy dawać wyraz w codziennym życiu.

Autorzy

DZWONY WOJNY

We wczesnych godzinach porannych 1 września 1939 r. niemieckie oddziały wojskowe zaatakowały Polskę bez wypowiedzenia wojny, na całej długości granicy. Polska wobec niedotrzymania zobowiązań państw sojusznicznych musiała bronić się samotnie. Przełamanie przez wojska III Rzeszy obrony granic doprowadziło do odwrotu wojsk polskich w głąb kraju.

Osiem dni po napaści Łódź została zajęta przez wojska niemieckie. W kolejnych dniach Niemcy ustanowili nową administrację, zajęli fabryki, zamknęli kościoły, rozpoczęli proces eksterminacji elity intelektualnej oraz wysiedlenia Polaków mieszkających w regionie łódzkim. 7 listopada zarządzili usunięcie z miejsc publicznych tablic w języku polskim, rozpoczęła się systematyczna germanizacja mieszkańców miasta. Wiosną 1940 r. na rozkaz Adolfa Hitlera zmieniono nazwę miasta na Litzmannstadt, na cześć pruskiego generała Karla Litzmanna.

Od pierwszych dni okupacji polityka niemiecka wobec społeczeństwa polskiego i żydowskiego miała charakter represyjny. Zgodnie z deklaracją Heinricha Himmlera Polacy mieli zostać pozbawieni tożsamości narodowej i kulturowej, stając się niewolnikami Niemców. Wobec Żydów niemiecka machina przygotowała jeszcze bardziej drastyczny plan: całkowita eksterminacja. 8 lutego 1940 r. na Starym Mieście i Bałutach utworzoną dzielnicę zamkniętą, w której stłoczono około 150 tys. Żydów z Łodzi i okolic. Szefem zarządu getta został Hans Biebow, który skłonił Starszeństwo Żydów w Łodzi, na czele z Chaimem Rumkowskim, do współpracy. Niemiecka administracja zmieniła getto w wielki zakład pracy, z którego eksportowano liczne produkty w głąb Rzeszy. Do łódzkiego getta przesiedlono również Żydów z Rzeszy, Austrii, Czech, a nawet Luksemburga. W getcie panowały tragiczne warunki. Większość jego mieszkańców głodowała oraz popadała w choroby. Szacuje się, że w wyniku głodu i chorób zmarło ok. 44 tys. więźniów getta.

W granicach getta funkcjonował również obóz prewencyjny policji bezpieczeństwa dla dzieci polskich oraz obóz cygański, w którym przetrzymywano ponad tysiąc Romów i Sinti.

Stopniowa likwidacja Litzmannstadt Ghetto rozpoczęła się w 1942 r. Nastąpiły masowe wywózki Żydów do obozów koncentracyjnych, głównie do obozu zagłady w Chełmnie nad Nerem, ale również do Auschwitz-Birkenau. Ostateczna likwidacja getta zakończyła się w sierpniu 1944 r. Getto przeżyło jedynie 877 osób, które miało uporządkować teren po dzielnicy zamkniętej.

W „części aryjskiej” Litzmannstadt wprowadzono zakaz poruszania się nocą, organizowano łapanki oraz przymuszano do pracy w fabrykach. Symbolicznym wyrazem braku zgody na okupację było ukazywanie się konspiracyjnej prasy, w której informowano o sytuacji międzynarodowej oraz wzniesano nadzieję na wolność.

W Łodzi pojawiały się spontanicznie tworzone organizacje konspiracyjne, które zamierzały kontynuować walkę. Łódzkiemu podziemiu udało się zorganizować wywiad i łączność, prowadzono działania sabotażowe oraz organizowano pomoc Żydom. Po likwidacji przez Niemców polskiego szkolnictwa zaczęto również organizować tajne nauczanie, tzw. tajne komplety.

Szare Szeregi

W przededniu kapitulacji stolicy – 27 września 1939 r. – centralne władze Związku Harcerstwa Polskiego, obserwując tragiczną sytuację na froncie, zdecydowały o kontynuowaniu działalności harcerskiej w warunkach konspiracyjnych. Harcerze przyjęli kryptonim „Szare Szeregi”, a harcerki „Związek Koniczyn”. Zwierzchność nad Łódzką Chorągwią Harcerzy przejął Józef Pawliczak, a nad Chorągwią Harcerek – Władysława Kenizanka-Olbromska.

W okresie okupacji życie drużyn harcerskich nie zamarło. Zdobywano stopnie i sprawności, odbywały się zbiórki, biwaki, obozy, a nawet szkolenia dla instruktorów. Szare Szeregi realizowały program ideowy pt. „Dziś, jutro, pojutrze”. „Dziś” oznaczała bieżącą działalność konspiracyjną, „Jutro” przygotowanie do jawnej walki z okupantem, a „Pojutrze” odbudowę niepodległego kraju.

Harcerki prowadziły tajne nauczanie dla dzieci, udzielały się w służbie kurierek oraz wspierały punkty sanitarne. Podstawową formą walki harcerzy był tzw. mały sabotaż, ale również obserwowanie punktów wojskowych, węzłów drogowych i linii kolejowych.

Haszomer Hacair

Haszomer Hacair było najliczniejszą młodzieżową organizacją syjonistyczną, która – wykorzystując wzorce skautowe – prowadziła działalność wychowawczą. Wśród założycieli skautów żydowskich w Polsce znalazł się Janusz Korczak. Trzydziestotysięczna organizacja określała swoją lojalność wobec Rzeczypospolitej oraz narodu Polskiego, jednakże przygotowywała młodzież do realizowania socjaldemokratycznego programu budowy nowego państwa w Palestynie.

Po rozpoczęciu II wojny światowej i utworzeniu w większych miastach dzielnic zamkniętych prace skautowe były kontynuowane w konspiracji. Wiele jednostek weszło w skład innych organizacji związanych z Polską Partią Socjalistyczną. W gettach wydawano skautową prasę oraz nawiązywano kontakt z Szarymi Szeregami. Członkiem warszawskiej komendy był jeden z przywódców Żydowskiej Organizacji Bojowej, Mordechaj Anielewicz. Od 1946 r. działalność organizacji – o zdecydowanie już innym charakterze – powróciła do miasta. W Łodzi odtworzono komendę oraz wydawano organ prasowy „Mosty”.

Dzieci z ul. Przemysłowej

W połowie 1942 r. władze okupacyjne wydzieliły niewielki kwadrat w getcie pomiędzy ulicami Plater, Brackiej, Górniczej i Zagajnikowej na obóz prewencyjny dla młodych Polaków. Do stycznia 1945 r. przez obóz przeszło co najmniej 12 tys. młodych więźniów, którzy trafiali do tego makabrycznego miejsca za przestępstwa oraz bezdomność. Część więźniów stanowiły dzieci rodziców aresztowanych za działalność antynazistowską. W obozie przebywały również dzieci Świadków Jehowy oraz przymusowo wysiedlone z różnych rejencji.

W obozie panowały fatalne warunki. Dzieci mieszkaly w drewnianych barakach, otrzymywały skromne wyżywienie oraz były przymuszone do pracy w warsztatach.

Po wkroczeniu do Łodzi wojsk radzieckich i opuszczeniu więzienia przez personel starsze dzieci samotnie wyruszały w podróż do domu. Młodszymi zaopiekowały się oddolne grupy opiekuńcze oraz odradzające się państwowe służby.

Legion Wyzwolenia

Miesiąc po wkroczeniu do Łodzi oddziałów niemieckich – 13 listopada 1939 r. – powołano konspiracyjną organizację „Legion Wyzwolenia” zrzeszającą młodzież polską z całego miasta. Na Bałutach do organizacji weszli liczni harcerze z 16 Łódzkiej Drużyny Harcerzy im. gen. Kazimierza Pułaskiego oraz harcerki z XIV i XVII Łódzkiej Drużyny Harcerek. Działalność Legionu Wyzwolenia opierała się na obserwacji posterunków policyjnych i wojskowych, nasłuchu radiowym, zbieraniu informacji o uwięzionych działaczach konspiracyjnego podziemia oraz kolportowaniu ulotek propagandowych.

W lutym 1940 r. organizacja została rozbita przez niemiecki aparat bezpieczeństwa, a część członków wytropiona. 19 marca w Lesie Okręglik rozstrzelano kilkunastu młodych legionistów, w tym trzy harcerki i ośmiu harcerzy.

Barbara Marta Nazdrowiczówna

1929–1944

Urodziła się 27 lipca 1929 r. w Łodzi jako córka właściciela sklepu myśliwskiego przy ul. Piotrkowskiej. W wieku siedmiu lat rozpoczęła naukę w Szkole Powszechnej i Gimnazjum Heleny Miklaszewskiej przy ul. Składowej. W 1937 r. wstąpiła do XX Łódzkiej Drużyny Harcerek im. Jadwigi Tejszerskiej. W czasie obrony zachodniej granicy przed agresją militarną Niemiec, we wrześniu 1939 r., ojciec Barbary przekazał wojsku asortyment swojego sklepu. Po zajęciu Łodzi przez oddziały hitlerowskie Wiewiórka – bo tak o niej mówiono w drużynie – przeprowadziła się z całą rodziną do Warszawy, gdzie kontynuowała naukę w Prywatnej Żeńskiej Szkole im. Cecylii Plater-Zyberkówny przy ul. Pięknej. Również i tam zaangażowała się w działalność harcerską, wstępując do VI Warszawskiej Drużyny Harcerek im. Królowej Jadwigi.

Po wybuchu powstania warszawskiego Nazdrowiczówna zgłosiła się do Batalionu Odwet II, w którym pełniła służbę łączniczki. Dziewiętnastego dnia zrywu zginęła od odłamka w bramie kamienicy przy ul. Noakowskiego. Jej ciało zostało pochowane wraz z innymi towarzyszami broni na Polu Mokotowskim. Kilka lat po wojnie rodzice Barbary przewieźli szczątki do Łodzi, gdzie spoczęły na Starym Cmentarzu.

Dawid Sierakowiak

1924–1943

Urodzony 25 lipca 1924 r. w Łodzi, jako syn Majlecha Sierakowiaka i Sury z d. Churgelów. Po ukończeniu szkoły powszechnej kontynuował naukę w II Gimnazjum Męskim Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich przy ul. Magistrackiej (ob. Kamińskiego). Po napaści Niemiec na Polskę przerwał naukę, a na początku 1940 r. wraz z całą rodziną został przesiedlony do dzielnicy zamkniętej, gdzie zajęli mieszkanie w kamienicy przy ul. Spacerowej. W getcie Dawid uczęszczał do szkoły średniej, zarabiał, prowadząc korepetycje, oraz włączył się w pracę konspiracyjnej lewicowej organizacji młodzieżowej, która była związana z żydowską organizacją skautową Haszomer Hacair. Po przerwaniu nauki został przydzielony do pracy w warsztacie rymarskim, a później w biurze administracji przy ul. Lutomierskiej.

Matka Dawida została wywieziona do obozu zagłady w Chełmnie nad Nerem w trakcie tzw. Wielkiej Szpery w 1942. Ojciec zmarł w marcu 1943 r., a Dawid pięć miesięcy później. Obaj umarli z głodu.

W 1948 r. przy porządkowaniu terenu byłego getta Waclaw Szukdlarek odnalazł – jak zeznał później przed Okręgową Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich w Łodzi – całą stertę zapisanych zeszytów. Znalazło się w niej między innymi pięć brulionów zawierających szczegółowe zapiski Sierakowiaka. Pierwsze pełne wydanie dziennika ukazało się dopiero w 2015 r.

Janusz Włodarski

1921–1942

Urodził się 13 czerwca 1921 r. w Poznaniu. Po przeprowadzeniu z całą rodziną do Łodzi rozpoczął naukę w Szkole Powszechnej nr 42 przy ul. Staszica. Później uczył się w I Państwowym Liceum i Gimnazjum im. M. Kopernika przy ul. Więckowskiego, gdzie uzyskała świadectwo dojrzałości. W czasach szkolnych związał się z 3 Łódzką Drużyną Harcerzy im. Romualda Traugutta, której później został drużynowym.

Po wybuchu II wojny światowej rozpoczął studia wyższe przy Państwowym Pedagogium w Łodzi. Równocześnie organizował tajne zastępy harcerskie. Do chwili aresztowania 30 grudnia 1941 r. angażował się w działalność konspiracyjnego harcerstwa. Drukował i kolportował propagandowe ulotki oraz zdobywał od lekarzy recepty na leki niedostępne dla Polaków. Włodarski włączył się również w działalność tajnej szkoły przy ul. Batorego, gdzie z Antoniną Chrznowską prowadził komplety dla dzieci.

Po aresztowaniu za posiadanie fałszywych recept był przesłuchiwany na posterunku niemieckiej policji przy ul. Kopernika i ul. Anstadta. Został osadzony w Rozszerzonym Więzieniu Policijnym na Radogoszczu, gdzie zmarł w wyniku tortur 17 listopada 1942 r.

Janusz Włodarski był zdolnym poetą i malarzem. Zawieruchę wojenną przetrwały jego prace plastyczne i zeszyty z wierszami.

Bogusława Sierpińska

1920–1944

Urodziła się 30 listopada 1920 r. jako córka Piotra i Antoniny z d. Bogusławskiej. Dziś o jej losach przed wojną niewiele wiemy. Po rozpoczęciu II wojny światowej aktywnie wzięła udział w działaniach Pogotowia Harcerek Okręgu Łódzkiego ZHP. Później została dowódcą zastępu wywiadczyń „Widzewianki” działającego na rzecz Oddziału II Komendy Okręgu Łódzkiego ZWZ-AK. W 1941 r. przeprowadziła się z rodzicami do Warszawy, gdzie podjęła studia medyczne na tajnych kompletach. Po wybuchu powstania warszawskiego pełniła służbę w VII Kompanii motorowerowej Batalionu Kiliński. Poległa 15 sierpnia 1944 r. na terenie browaru przy ul. Grzybowskiej.

Janusz Włodarski

MŁODOŚĆ

Czasem ktoś ma taki sen:

mały chłopiec czesze palcami tęczę grzywy pegaza.

Matka odciąga go za rękę:

– To koń bardzo dziki, moje dziecko.

Och, wiem, wiem

– i właśnie...

Abram Cytryn

1927–1944

Urodził się 30 maja 1927 r. w Łodzi jako syn przemysłowca Jakuba. Po wybuchu II wojny światowej pobierał naukę w Męskim Gimnazjum żydowskiego poety Icchaka Kacnelsona przy ul. Zawadzkiej. Po zamknięciu w getcie młody Abram oddawał się pracy poetyckiej. W 1944 r. z całą rodziną został przetransportowany do obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau, gdzie zginął w komorze gazowej. Wojnę przeżyła jego siostra, Lucie, która odnalazła poezję Abrama i doprowadziła do jej opublikowania.

Abraham Koplowicz

1930–1944

Urodził się 18 lutego 1930 r. w Łodzi. Po zamknięciu całej rodziny w getcie Abraham pracował w warsztacie szewskim. W sierpniu 1944 r. wraz z matką został wywieziony do obozu koncentracyjnego, gdzie oboje zginęli w komorze gazowej. Po wojnie jego ojciec Mendel odnalazł zeszyt, w którym znajdowały się wiersze i obrazki satyryczne autorstwa Abrahama.

Żyjąc w piekle getta i patrząc na niewinną krew braci, postanowiłem myśli pojawiające się w mojej głowie przelać na papier. Pragnę choćby siłą wyszarpnąć duszę przeklętego Litzmannstadt Getta z obrębów zimnych kleszczy, tchnąć życiem i trysnąć krwią żywą na papier, żeby przyszłym pokoleniom zostawić pamiątkę krwawych lat, odmętów rozpacz, łez i krwi.

Trafnie mówią mieszkańcy getta, że nikt zamętu piekła nie opisze. Ale by choć częściowo, w odpowiedniej chwili przeprowadzić czytelnika powolnym krokiem, daję mu poznać rozpacz tchnącą z dramatycznych scen, przeplatając je śmiesznymi zawikłaniami nieporozumień. Głównie jednak chodzi mi o to, by wyrwać dzikie serce getta pulsujące wrzawą pracy, przeplatane mrokiem wysiedleń, opasane grozą chwili i niemocy.

Abram Cytryn, „Pragnę żyć”

ULICA PIOTRKOWSKA

W czasie II wojny światowej, 11 kwietnia 1940, rozkazem Adolfa Hitlera nadano miastu nazwę Litzmannstadt, a ul. Piotrkowskiej – Hitlerstraße. Poniżej zamieszczono cztery widoki ulicy Piotrkowskiej w Łodzi pochodzące z dwóch ostatnich stuleci. Przyporządkujcie tym widokom właściwe podpisy.

- ⊙ Ulica Piotrkowska na przełomie XIX i XX w.
- ⊙ Ulica Piotrkowska podczas I wojny światowej
- ⊙ Ulica Piotrkowska w latach 20. XX w.
- ⊙ Ulica Piotrkowska podczas II wojny światowej

WSPOMNIENIA

Poniżej zamieszczono fragmenty wspomnień będących komentarzem do wydarzeń z okresu II wojny światowej. Rozpoznajcie je i dopasujcie wspomnienie do jednego z podanych wydarzeń.

- ⊙ Bitwa o Anglię
- ⊙ Kapitulacja Francji
- ⊙ Lądowanie aliantów w Normandii
- ⊙ Powstanie Warszawskie
- ⊙ Ukonstytuowanie się Rządu RP na emigracji

Wspomnienie pierwsze

Wpadł do przychodni rewiru [...] lekarz naczelny, dr Treite, wołający głośno, że inwazja się rozpoczęła. W pięć minut później wiedział cały obóz. W ciągu następnych tygodni i miesięcy [...] Francuzki, Belgijki i Holenderki, jedne po drugich doczekały się uwolnienia swoich krajów spod okupacji niemieckiej.

Wspomnienie czwarte

W małych grupach kręcili się po ulicach [Lwowa] żołnierze Armii Czerwonej. [...] Wiedzieliśmy [...], że Warszawa broni się dalej, zazdrościliśmy jej bez granic. Później dowiedzieliśmy się, że [...] „Bóg powierzył honor Polaków” generałowi Sikorskiemu.

Wspomnienie drugie

Bito w Krakowie we wszystkie dzwony, górował głos Zygmunta. [...] działo się to na specjalny rozkaz wyższych władz niemieckich. Krakowianie w gorący dzień czerwcowy zamykali okna i zatykali uszy, żeby dzwonu nie słyszeć [...]. W BBC przemawiał Churchill: „[...] nie zapomniemy o rycerskim narodzie francuskim”.

Wspomnienie piąte

Przyjechała Wola [...]; pytałyśmy o to, co dzieje się w Warszawie, otrzymałyśmy odpowiedź jedną jedyną: „Warszawy nie ma”. [...] „Warszawa się pali, cała w ogniu, [...] to już nie jest miasto, to są gruzy”. [...] Aż do połowy września dniami i nocami tłoczyły się transporty z Warszawy.

Wspomnienie trzecie

Bitwa nad [wyspą] rozgorzała. Cały naród polski łączył się w duchu ze wszystkimi lotnikami [...]. Pamiętam 15 sierpnia mszę, którą w kościele Mariackim odprawiał książę metropolita Sapieha. Wszyscy zrozumieliśmy: w rocznicę cudu nad Wisłą arcybiskup modli się o cud nad Tamizą.

Źródło: K. Lanckorońska, *Wspomnienia wojenne*, Kraków 2002, s. 17-18, 65, 69, 293, 296

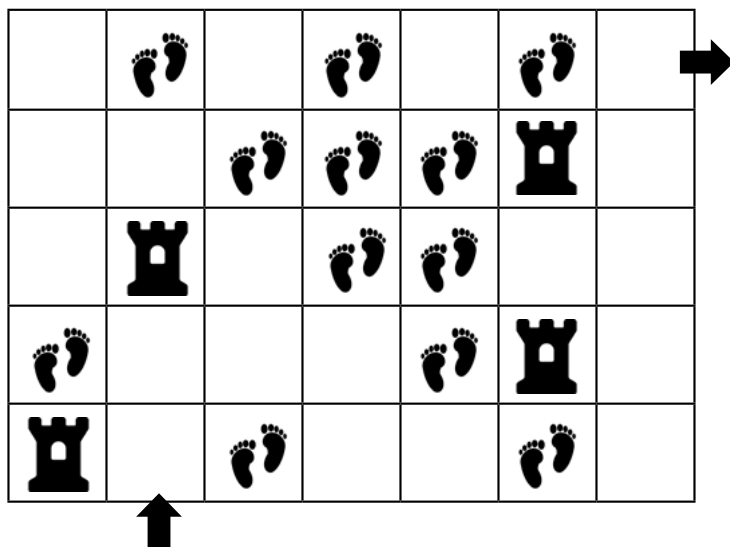
„KRÓL GETTA”

Wypiszcie co trzecią literę z przesłakiwanki, a dowiecie się, jak nazywał się kontrowersyjny przełożony Starszeństwa Żydów w Litzmannstadt Ghetto, który kierował organizacją getta w l. 1940–1944.

C	U	M	H	O	B	A	P
			M	I	N	I	U
			A	G	M	C	T
			P	R	W	P	O
			I	D	F	Ż	E
M	L	H	K	B	C	Y	L
A	W	B	J	P	G	R	B
K	P	V	M	O	L	U	H
D	K	O	E	B	W	F	Q
Z	I	G	P	K	U	L	S

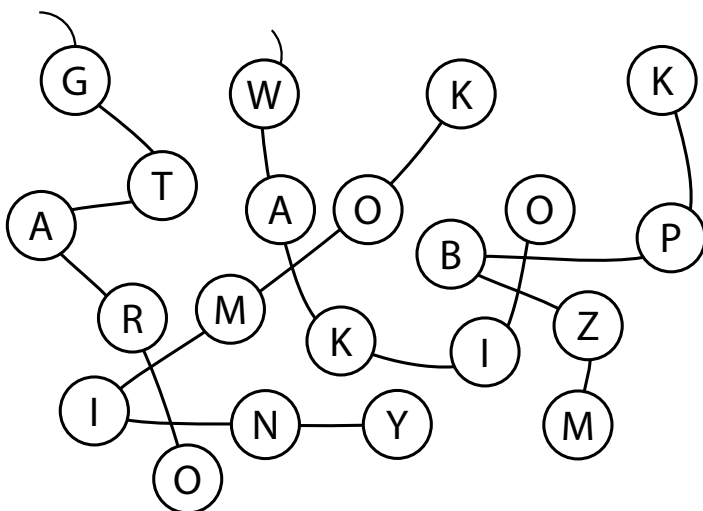
DROGA SZOMERA

Szomer (harcerz żydowskiej organizacji Haszomer Hacair) musi dojść do miejsca konspiracyjnej zbiórki na terenie getta, idąc po śladach swojego drużynowego. Musi przejść przez wszystkie pola, na których znajdują się ślady, ale przez żadne pole nie może przejść dwa razy ani poruszać się na ukos. Nie może też wejść na pole z patrolującym strażnikiem. Którędy powinien pójść?

KONSPIRACJA ŁÓDZKIEGO HARCERSTWA

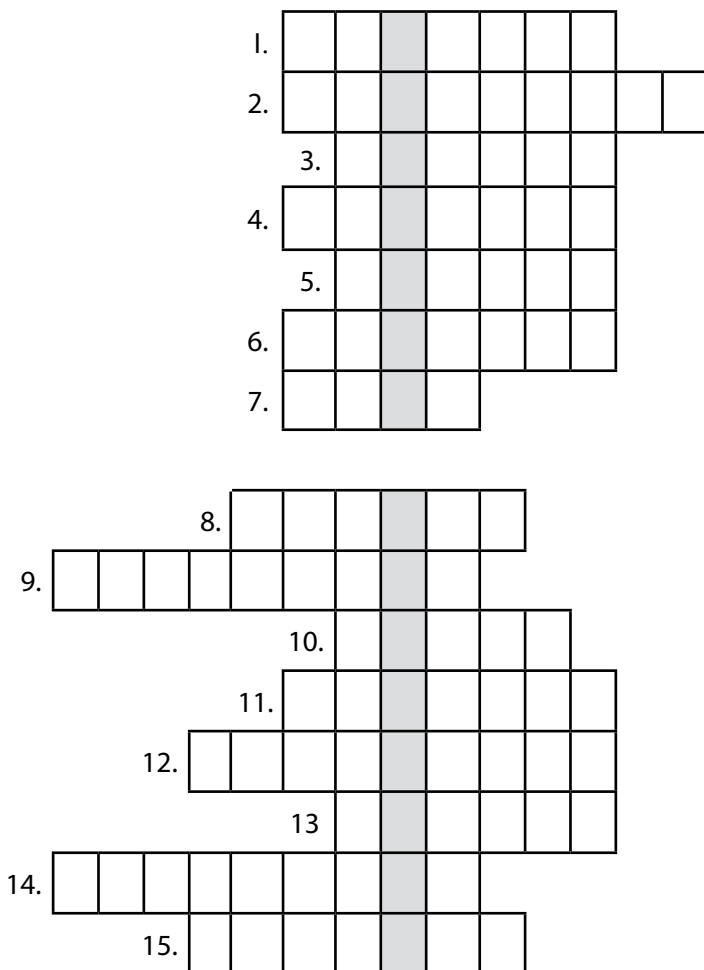
Zwijając jedną z nitki, dowiedzie się, jaki kryptonim nosiła Chorągiew Łódzka Związku Harcerstwa Polskiego podczas II wojny światowej.

KOMENDANT OKRĘGU ŁÓDŹ ZWZ

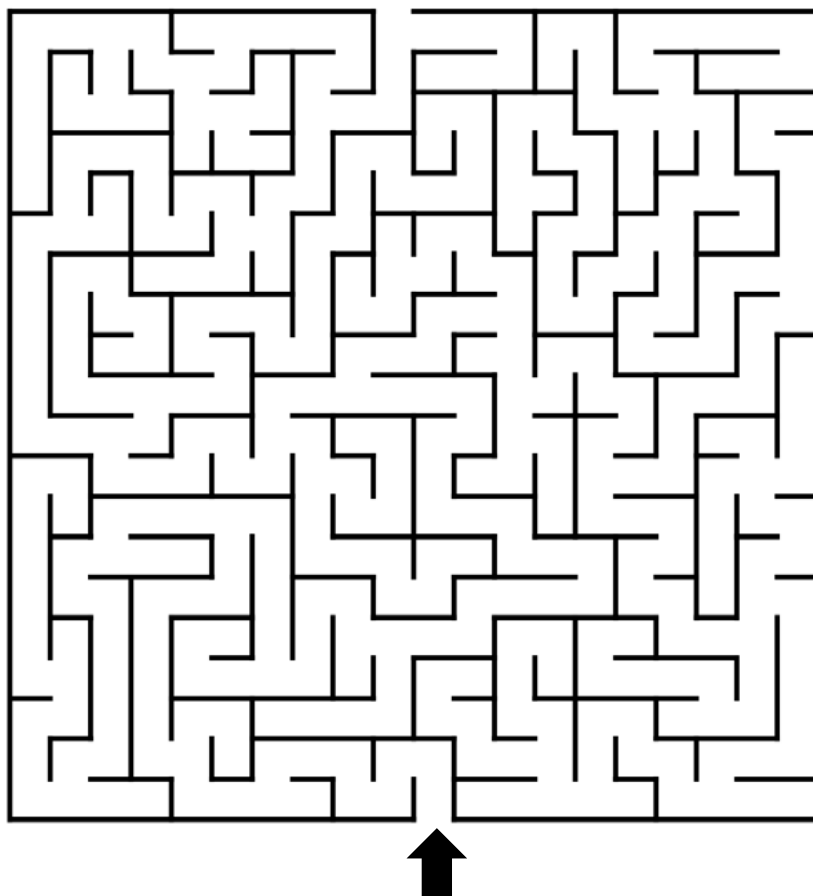
Rozwiązując krzyżówkę, dowiedź się, jak nazywał się jeden z komendantów Okręgu Łódź Związku Walki Zbrojnej.

1. Nazwa stacji kolejowej w zachodniej części Łodzi.
2. Łódzka rzeka, nad którą znajduje się Park na Młynku i Stawy Jana.
3. Imię niedźwiedzia adoptowanego przez 2 Korpus Polski dowodzony przez gen. Władysława Andersa.
4. Oficerski stopień wojskowy, wyższy od porucznika.
5. Pod jego wezwaniem została wzniesiona katedra przy ulicy Piotrkowskiej w Łodzi.
6. Rotmistrz kawalerii Wojska Polskiego, więzień obozu koncentracyjnego w Auschwitz, skazany na karę śmierci przez komunistyczne władze Polski Ludowej w 1948 r.
7. Konspiracyjny pseudonim Jana Bytnara, bohatera książki „Kamienie na szaniec” Aleksandra Kamińskiego.
8. Siedmioramienny żydowski świecznik, jeden z symboli judaizmu.
9. Pierwszy marszałek Polski, naczelnik państwa w l. 1918-1922.
10. W ramach tej akcji Armia Krajowa przygotowała powstanie warszawskie.
11. Symbol ruchu harcerskiego, wzorowany na średniowiecznej figurze heraldycznej.
12. Twórca imperium przemysłowego na Księżym Młynie.
13. Miasto, w którym odbyło się spotkanie przywódców koalicji antyhitlerowskiej, tzw. wielkiej trójki.
14. Właściciel dawnej fabryki włókienniczej wzdłuż ul. Ogrodowej w Łodzi.
15. W kształcie czego zaprojektowano Znak Polski Walczącej?

ARMIA „ŁÓDŹ”

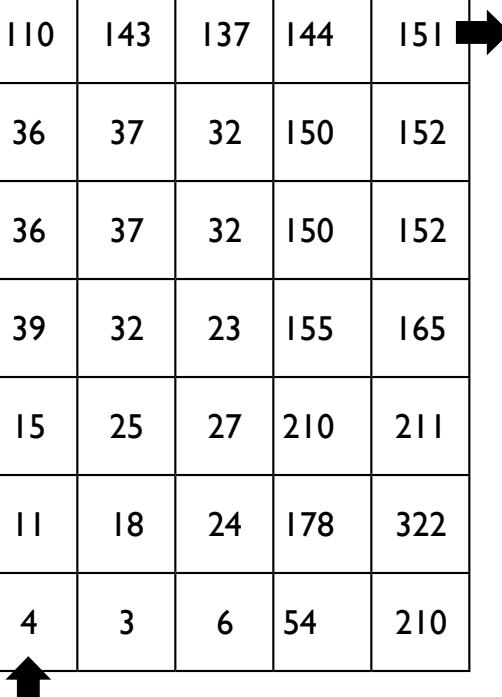
Znajdźcie właściwą drogę do sztabu Armii „Łódź”, który na początku września 1939 r. był zlokalizowany w Parku Julianowskim w pałacu Juliusza Heinzla.

AKCJA „DORSZE”

Trzech oficerów brytyjskich, którzy zbiegli z obozu jenieckiego wiosną 1942 r., szuka drogi ucieczki za granicę. W ramach akcji AK „Dorsze” przygotuj szlak przerzutu (z pola 4 na pole 151). Żołnierze mogą się poruszać tylko poziomo i pionowo, zachowując zawsze tę samą zasadę: przechodzić na pole, gdzie liczba jest o 7 większa od tej, przy której znajdują się obecnie.

81	81	84	87	115	121	129	124	171
76	98	82	101	109	116	123	128	149
71	78	88	95	102	122	130	136	153
73	74	81	87	110	143	137	144	151
64	67	43	45	36	37	32	150	152
66	60	53	45	36	37	32	150	152
66	60	53	46	39	32	23	155	165
60	61	49	19	15	25	27	210	211
53	33	36	14	11	18	24	178	322
45	48	32	12	4	3	6	54	210

BLIŹNI

Połącz prostymi liniami odpowiednie punkty, a hasło, które otrzymasz, będzie odpowiedzią na pytanie:
„W kim harcerz widzi bliźniego?”.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
A																			
B												●							
C																			
D																			
E																			
F																			
G																			
H																			
I																			
J																			
K																			
L																			
Ł																			
M																			
N																			
O																			
P																			
R																			
S																			

C3–G3
E3–C5
E3–G5
G6–C8
C8–G10
E7–E9
C11–C13
G11–G13
C13–G11
C14–G14
C14–C15
G14–G15

C15–D16
G15–F16
D16–F16
C16–D17
D17–C18
D17–G17
J4–J3
Ł4–Ł3
J3–K3
Ł3–L2
K2–L2

J5–J6
J6–Ł5
Ł5–Ł6
J7–Ł7
Ł7–Ł8
L7–K8
J9–J10
Ł9–Ł10
J9–Ł9
J10–Ł10
J11–Ł11

Ł11–L12
L12–Ł13
Ł13–J13
J14–Ł14
J15–Ł15
J15–J16
K15–K16
Ł15–Ł16
J17–Ł17
K17–J18
K17–Ł18

JAK POZDRAWIALI SIĘ ŻYDOWSCY HARCERZE?

Odczytując szyfr, przekonacie się, jakim zawołaniem witali się harcerze żydowskiej organizacji Haszomer Hacair.

	I	II	III	IV	V	VI
1	A	Ą	B	C	Ć	D
2	E	Ę	F	G	H	I
3	J	K	L	Ł	M	N
4	Ń	O	Ó	P	R	S
5	Ś	T	U	W	Y	Z
6	Ż	Ź				

IV1	V2	I1	VI5	I1	II3

IV5	I2	I2	V3	IA	IV1

WSKAZÓWKI BIBLIOGRAFICZNE

- Baranowski J. (red.), *Getto łódzkie. Litzmannstadt Getto 1940–1944*, Łódź 2009
- Cherezińska E. (red.), *Byłam sekretarką Rumkowskiego. Dzienniki Etki Daum*, Warszawa 2008
- Dziurok A., Gałęzowski M., Kamiński Ł., Musiał F., *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski*, Warszawa 2011
- Encyklopedia getta. Niedokończony projekt archiwistów z getta łódzkiego*, Warszawa 2014
- Eugeniusz D., Jerzy T., *Europa podziemna 1939–1945*, Warszawa 1974
- Hausner W., Wierzbicki M., *Sto lat harcerstwa*
- Kazek A. (red.), *Harcerski trop prowadzi w przyszłość. Harcerstwo na Ziemi Łódzkiej 1910-2010*, Łódź 2010
- Kazek A. (red.), *Harcerskie dekady. Wystawa stulecia harcerstwa*, Warszawa 2010
- Kazek A. (red.), *Myśl o Polsce, o mnie nie myśl wcale*, Łódź 2009
- Kempa A., Szukła M., *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny Żydów łódzkich oraz z Łodzią związanych*, Warszawa 2003
- Libitzky E., Rosenbaum F., *Na krawędzi. Przetrwac łódzkie getto, Auschwitz i więcej*, Warszawa 2017
- Lipszyc R., *Dziennik z getta łódzkiego*, Kraków–Budapeszt 2017
- Moorhouse R., *Polska 1939*, Kraków 2019
- Norman D., *Europa Walczy 1939–1945. Nie takie proste zwycięstwo*, Kraków 2008
- Radziszewska K., *Oblicza getta. Antologia tekstów z getta łódzkiego*, Warszawa 2018
- Sierakowiak D., *Dziennik. Pięć zeszytów z łódzkiego getta*, Warszawa 2015

Centrum Dialogu im. Marka Edelmana w Łodzi, www.centrumdialogu.com

Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi, www.muzeumtradycji.pl

Żydowski Instytut Historyczny, www.jhi.pl

Cmentarz żydowski w Łodzi, www.jewishlodzcmemetery.org

www.lodzgetto.pl

www.sztetl.org.pl

